

KÖL TİĞİN ANITININ BATI YÜZÜ ÜZERİNE GÖRSEL BİR TASARIM DENEMESİ*

Levent ALYAP**

Özet

Konuyla ilgili kaynaklara göre Köl Tigin Anıtında ismi geçen Çay Seşün, Tang İmparatoru Hsuang-Tsung'un merhum Kök Türk prensi için dile getirdiği sözleri taşa yazmak için görevlendirilmiş sanatsal yetenekleri olan bir Tang generalidir. Çay Seşün, Köl Tigin Anıtının batı yüzünü hanedanlıktan gelen altı sanatçıyla birlikte süslemiş ve anıt üzerindeki tasarımın Kök Türkçe bölümlerinin tasarlanmasını da Yollug Tigin ve mahiyetinde bulunan sanatçılara devretmiştir. Anıtın diğer yüzlerinin oluşturulmasında görev alıp almadığıyla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Bu çalışmada Tang Hanedanlığı sanatçılarının rolünü üstlendiği Köl Tigin Anıtının tepe süslemesi, batı yüzündeki bitkisel süslemeler ve Çince karakterlerin kaligrafisi (Clerical Script) üzerinde durulup Adobe Illustrator yazılımı kullanılarak bunların deneme amaçlı çizimi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köl Tigin Anıtı, Çay Seşün, Tang Hanedanlığı, Çin kaligrafisi, bitkisel motif.

A VISUAL DESIGN TRIAL ABOUT WEST FACE OF THE KOL TIGIN MONUMENT

Abstract

According to sources on the subject, Çay Seşün, referred to in Kol Tigin Monument, is a Tang general with artistic talents appointed to write Tang Emperor Hsuang – Tsung's words said about the late Kok Turkish prince on a stone. Çay Seşün ornamented the west face of Kol Tigin monument with six artists from the dynasty, and delegated designing of sections in Kok Turkish of the design on the monument to Yollug Tigin and his subordinate artists. There isn't any record about whether he took part in the creation of other sides of the monument or not.

In this study, top ornament, vegetal ornaments on the west side of and calligraphy of Chinese characters (Clerical Script) of Kol Tigin Monument, in making of which the Tang Dynasty artists took part, were focused on, and efforts were made to create trial drawing of these using Adobe Illustrator software.

Keywords: Kol Tigin Monument, Çay Seşün, Tang Dynasty, Chinese calligraphy, vegetal motif.

* Çalışmada Köl Tigin yazıtı, özellikle plastik (yüksek kabartma, bitkisel motif) değerleriyle ele alındığından **Köl Tigin Anıtı** ismiyle anılmıştır.

** Görsel Sanatlar Öğretmeni; Erzurum Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi, levent.alyap@icloud.com.

Ø. Giriş:

Çin kaynaklarında adı 阙特勤 (Que-Teqin) olarak geçen bir Kök Türk prensinin, anısına inşa edilmiş ve bilinmeyen bir alfabe ile yazılmış anıtın 1889 yılında Rus arkeolog N. M. Yadrinsev'in (1842-1894) arkeolojik keşfiyle başlayan bilimsel süreçle Köl Tigin'e (685-731) ait olduğu anlaşılmıştır. Bu bilimsel süreçte Danimarkalı karşılaştırmalı dil bilimci W. Thomsen (1842-1927), bilinmeyen runik yazıyı izlediği yöntemle deşifre etmiş (1893), zamanla Köl Tigin'in kimliği ve yaşamı hakkındaki bilgiler netliğe kavuşmuş ve Çin yıllıklarıyla yapılan karşılaştırmalarla pekiştirilmiştir.

Köl Tigin'in yaşadığı dönemde birçok ulusun saygı duyduğu değerli bir devlet adamı ve komutan olduğu kendisi için düzenlenen cenaze merasiminden anlaşılmıştır (KT K 11, 12 ve 13; Aydın, 2012: 63-64). Özellikle Tang Hanedanlığı üzerinde bıraktığı hayranlık; çocuk denilecek yaşta askerî meziyetlerinin çok yüksek derecede olmasıyla açıklanabilir. Tanglarla yapılan bir savaşta Tang Hanedanı Valisi ve savaşçısı Ong Totok/Tutuk (↓⚡⚡⚡) un yeğenini esir almış ve kağana götürmüştür (Alyılmaz, 2005: 46; Taşağıl, 2012: 339). Yine çok genç yaşta Tanglarla yapılan başka bir savaşta Köl Tigin büyük başarı göstermiş ve savaşta binlerce Tang askeri öldürülmüştür (Ekrem, 2010: 338). Köl Tigin'in Tang Hanedanlığı üzerinde bıraktığı "askerî deha hayranlığı" Çin kaynaklarında övgüyle anlatılmıştır (Taşağıl, 2012: 341; Liu Mau-Tsai, 2006: 244). Adına inşa edilen yazıtta çok küçük yaşlardan itibaren kağanlığın geleceği için üzerine düşen görevi en başarılı şekilde yerine getirdiği anlatılmıştır:

: 𐰃𐰄𐰅𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿
𐰀𐰁𐰂𐰃𐰄𐰅𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿

altı yegirmi : yaşinga : eçim kagan : ilin : törüsin : ança kazgantı:

(Henüz) on altı yaşında (iken) amcam kağanın devleti için şöyle başarılar kazandı.

KT D 31 (Alyılmaz, 2005).

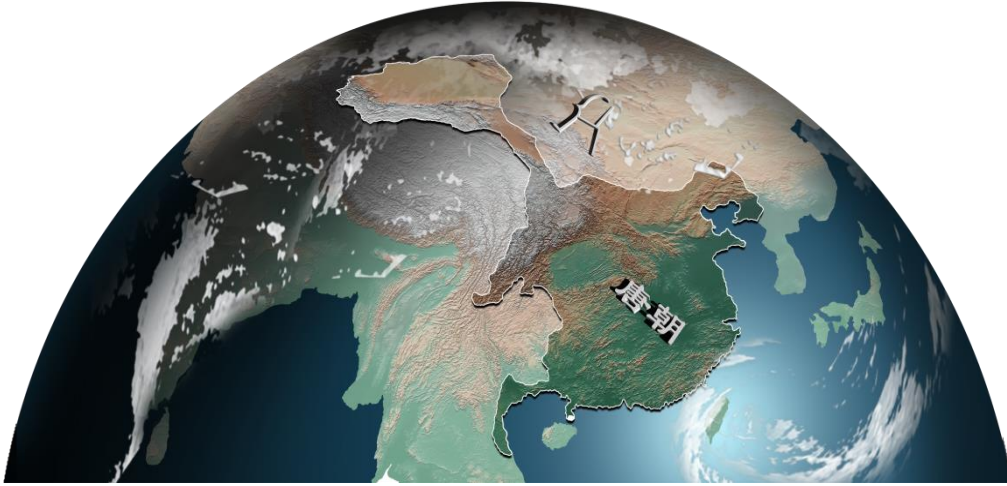
Köl Tigin'in sahip olduğu askeri unvanın, bozkırlarda hüküm süren devletlerdeki başbuğların "en büyüğü" olduğunu Japon Türkolog M. Mori (1921-1996) kaydetmiştir (Mori, 1978: 76).

1958 yılında yazıtın bulunduğu bölgede araştırmalarda bulunan Çek arkeolog L. Jisl (1921-1969), Köl Tigin'in Tang Hanedanı sanatçıları tarafından yapılan büstünü bulmuştur. Büst realist biçimde çok ünlü sanatçılar tarafından yontulmuştur (Liu Mau-Tsai, 2006: 137). Öyle ki ağabeyi ve dönemin Kök Türk Kağanı Bilge Kağan (683/684-734) Köl Tigin'i yansıtan

¹ Runik metin (Alyılmaz, 2005: 11), Fin Atlası Modelinde *Orkhon Dechiffrees* fontuyla dizilmiştir.

tasvirleri her gördüğünde hüzünlenmiş, ağlamıştır (Liu Mau-Tsai, 2006: 137; Esin, 1972: 44). Büstün bulunuşu Köl Tigin'in yüz hatlarını günümüze kadar ulaştırmış ayrıca Kök Türk antropolojisine ve giyim kuşamına (börk) dair fikir vermesi açısından önemli olmuştur. L. Jisl'in araştırmaları yazılı anıtın bulunduğu yerin Köl Tigin'in mezarı olmadığı, anıt kompleksi (memorial complex) olduğu sonucunu doğurmuştur (Tryjarski, 2012: 299).

Tang Hanedanlığının Kök Türk ileri gelenleri için anıt veya mezar taşı inşa etme sürecinin, Hanedanlığın kurucusu ve ilk imparatoru olan Tai-Tsung'la (唐太宗/598-649) başladığı söylenebilir. Tai-Tsung, Kök Türk ileri gelenlerinden Hu-lu ta-kuan T'u-yü-hun-ye'nin anısına mezar taşı inşa ettirmiştir (Liu Mau-Tsai, 2006: 195). İmparator ayrıca çok genç yaşta hayatını kaybeden T'u-li Kağan için hazırlanan anıtın metnini yazdırmıştır (Liu Mau-Tsai, 2006: 198). Son yıllardaki arkeolojik veriler Tang Hanedanlığı'nın Kök Türk ve Uygur ileri gelenleri için hazırladığı yazıtların anıtsal (monumental) boyutlarda olmayan tabletler şeklinde inşa ettiğini gözler önüne sermiştir. Bu şekilde hazırlanan yazıtlara "Karı Çor Tigin Yazıtı" (Alyılmaz, 2013, 1-61) ve "A-shih-na P'o-luo-men Yazıtı" (Ekrem, 2007: 7-70) örnek olarak verilebilir. Bu tür yazıtların hanedanlık sınırları içinde hazırlanmış olması dikkat çekici olmuştur.

Tang Hanedanlığı Haritası (İllüstrasyon: Levent ALYAP)

Bilge Kağan, çok sevdiği kardeşi Köl Tigin'in anısına sanatsal bir anıt inşa etmek için Tang Hanedanlığı'yla iş birliği yapmıştır:

ᠲᠠᠪᠭᠠᠴᠢ : ᠬᠠᠭᠠᠨᠢᠭ : ᠢᠴᠢᠷᠢᠭᠢ : ᠪᠡᠳᠢᠵᠢᠨᠢ : ᠮᠡᠨᠢᠭ : ᠰᠠᠪᠢᠮᠢᠨᠢ :
 ᠰᠢᠮᠠᠳᠢ : ᠲᠠᠪᠭᠠᠴᠢ : ᠬᠠᠭᠠᠨᠢᠭ : ᠢᠴᠢᠷᠢᠭᠢ : ᠪᠡᠳᠢᠵᠢᠭᠢ : ᠢᠲᠤᠲᠤᠷᠲᠤᠮᠤ : ᠴᠢᠨ ᠬᠠᠬᠠᠨᠢᠳᠠᠨ ᠷᠢᠰᠠᠮ ᠠᠷᠢ
 ᠬᠡᠵᠢᠯᠲᠢᠷᠠᠰᠤᠯᠠᠷ ᠭᠡᠲᠢᠷᠲᠢᠮᠤ, (ᠬᠥᠯ ᠲᠢᠭᠢᠨᠢᠨ ᠲᠦᠷᠪᠡᠰᠢᠨᠢ) ᠰᠦᠰᠯᠡᠲᠲᠢᠮᠤ. (ᠴᠢᠨᠢᠯᠢᠷ) ᠪᠡᠨᠢᠮ ᠰᠥᠵᠦᠮᠤ
 ᠬᠢᠷᠠᠮᠠᠳᠢᠷ (ᠪᠡ) ᠴᠢᠨ ᠬᠠᠬᠠᠨᠢᠨᠢ ᠬᠠᠰ ᠰᠠᠨᠠᠳᠴᠢᠯᠠᠷᠢᠨᠢ ᠭᠦᠨᠳᠡᠷᠳᠢᠷᠢ. ᠢᠨᠯᠠᠷᠠ ᠣᠯᠠᠭᠠᠨᠦᠰᠲᠦ ᠪᠢᠷ
 ᠲᠦᠷᠪᠡ ᠶᠠᠭᠲᠢᠷᠲᠢᠮᠤ; ᠢᠴᠢᠨᠢ (ᠪᠡ) ᠳᠢᠰᠢᠨᠠ ᠣᠯᠠᠭᠠᠨᠦᠰᠲᠦ ᠷᠢᠰᠢᠮ ᠠᠷᠢ ᠬᠡᠵᠢᠯᠡᠷ ᠬᠣᠵᠳᠢᠷᠲᠢᠮᠤ KT G
 11-12 (Alyılmaz: 2005; 12).

**tabgaç : kaganta : bedizçi : kelürtüm : bediztim : mening : sabımın :
 sımadı : tabgaç : kaganıng : içreki : bedizçig : it[t]ı : angar [adıncıg] bark :
 yaraturtum : i[ç]in : taşın : adınçig bediz : urturtum:** Çin hakanından ressam ve
 heykeltıraşlar getirttim, (Köl Tigin'in türbesini) süslettim. (Çinliler) benim sözümü
 kırmadılar (ve) Çin hakanının has sanatçılarını gönderdiler. Onlara olağanüstü bir
 türbe yaptırttım; içine (ve) dışına olağanüstü resim ve heykeller koydurttum KT G
 11-12 (Alyılmaz: 2005; 12).

Köl Tigin anısına inşa edilen yazıtın **anıtısal** (monumental) olması konusuna Cengiz
 ALYILMAZ *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* isimli eserinde şöyle yer vermiştir:

“Yazıtta Bilge Kağan, ayrıca Köl Tigin 731 yılında öldüğünde derinden etkilendiğini;
 onu (kağan olmadığı hâlde) kağanlara yakışır bir törenle defnediğini; Çin’den seçkin ustalar
 getirip onun adına olağanüstü güzellikte anıt mezar yaptırdığını ve yazdırdığını bildirir”
 (Alyılmaz, 2005: 12).

Saygı duyulan Kök Türk devlet adamları anısına inşa edilen bu tür anıtların tasarımında
 Tang Hanedanlığı’nın sanatsal üslubunun yansımalarının olduğu ifade edilebilir. Bugün Çin
 Halk Cumhuriyeti’nin Shaanxi eyaletinde bulunan Qianling Mozolesi (Qianling
 Mausoleum)’ndeki Çin tarihinin tek imparatoriçesi olarak bilinen Wu Zetian (武则天/624-705)
 anısına dikilmiş anıtın (Uncharactered Tablet) tasarımı bu duruma örnek olarak verilebilir. Aynı
 zamanda duvar resimleri (Murals), ihtiram yolundaki heykelleri ile bugün yalnızca tarihî
 kaynaklardan öğrendiğimiz ve arkeolojik araştırmaların sunduğu verilerle tasarlanan
 rekonstrüksiyonlar Köl Tigin mezar külliyesinin bir zamanlar sahip olduğu görüntü hakkında
 fikir vermesi açısından önemlidir.

² Runik metin (Alyılmaz, 2005: 12), Radloff Atlası Modelinde *Orhonskoy Ekspeditsü* fontuyla dizilmiştir.

Wu Zetian anısına dikilen anıt

http://en.wikipedia.org/wiki/Qianling_Mausoleum

1. Köl Tigin Anıtının Tepelik Kısmı ve Doğu Yüzünün Tasarımı:

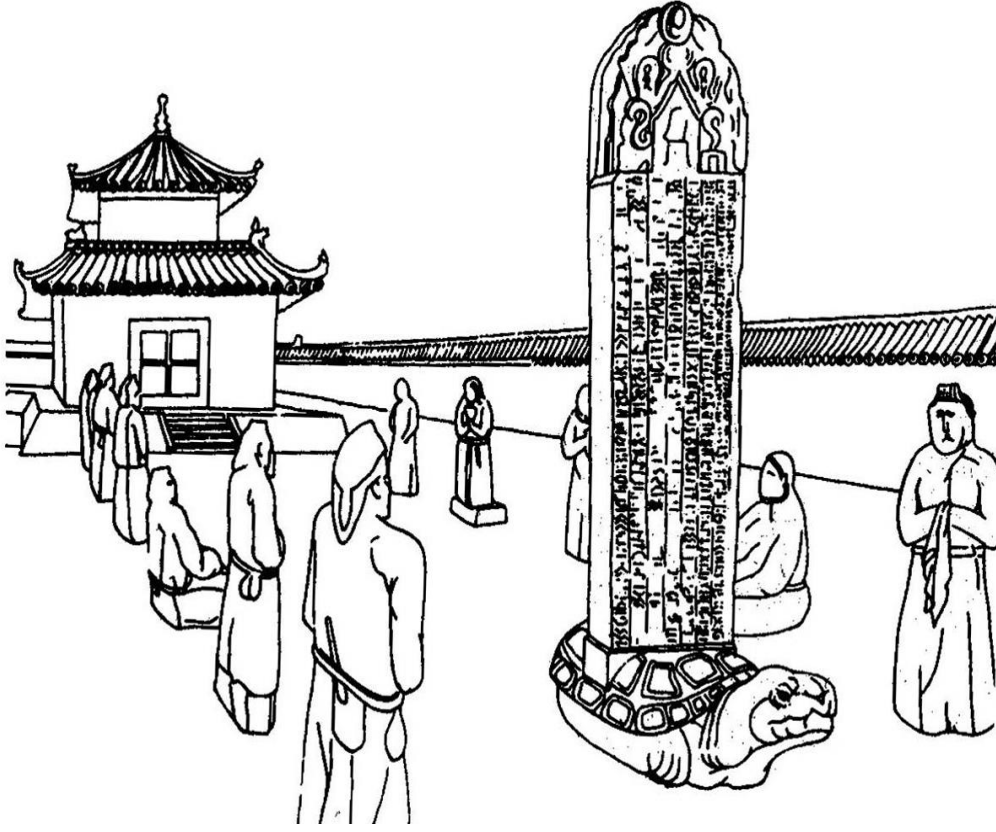
Köl Tigin anıtı bugün keşfedildiği yer olan Moğolistan'ın Arhangai ilinin Höşöö Tsaydam bölgesinde Orhun Müzesinde sergilenmektedir (Alyılmaz, 2010: 1-59). Dört cepheli gri bir granit blok üzerine yazılmış olan Köl Tigin yazıtının (üzerinde bulunduğu kaideden itibaren) yüksekliği 331 *cm*'dir. Orijinalinde 70 *cm* yüksekliğindeki kaplumbağa şeklinde bir kaide üzerine oturtulan yazıt, bu kaide parçalandıktan sonra (1911 yılında) sunak taşından kesilen granit bir blok (105x151 *cm*) üzerine yerleştirilmiştir (Alyılmaz, 2005: 9). Hemen hemen Wu Zetian anısına dikilen anıt (3.60 m)³ boyutlarındadır. Bir zamanlar üzerinde yükseldiği kaplumbağa kaide de aynı müzede sergilenmektedir (Alyılmaz, 2010: 1-59).

Köl Tigin Anıtının en sanatsal bölümünün tepe kısmı olduğu söylenebilir. Öyle ki bu kısım anıtın yüksek kabartma (high relief) olarak değerlendirildiği bölümü olmuştur. Hem Köl Tigin Anıtının hem de (özellikle) Bilge Kağan Anıtının tepe kısımları aradan geçen yüzyıllar neticesinde tahrip olmuştur. Bu tahribat tepe kısmında yer alan süslemenin bilim insanlarının **kurttan süt emen çocuk** (Alyılmaz, 2005: 15; Durmuş, 2007: 48) ya da **antitetik ejder motifi** (Esin, 1972: 47; Çoruhlu, 2007: 164; Tryjarski, 2012: 442) gibi farklı yorumlamalarına yol açmıştır. Taspar / Tatpar Kağan adına inşa edilen ve I. Kök Türk Kağanlığı dönemine ait tek anıt olarak günümüze kadar ulaşan Bugut yazıtının tepe kısmının kurttan süt emen çocuk tasarımı ile süslenmiş olduğu konusunda bilim insanları aynı görüşe sahiptir (Alyılmaz, 2003: 14; Alyılmaz, 2005: 15; Çoruhlu, 2007: 175). Alyılmaz (2005), Bugut yazıtındaki bu tasarımın Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında yer almasında esas teşkil ettiğini ifade etmiştir (Alyılmaz, 2003: 14). E. Esin'e göre Köl Tigin Anıtının tepe kısmını süsleyen ejder motifidir (Esin, 1972: 47). Esin, ejderi Çin kozmolojisiyle ilişkilendirmiş ancak Köl Tigin anıtındaki ejder motifinin Çin eseri olmadığını düşünmüş aynı zamanda Fin etnolog ve arkeolog A. O. Heikel'in anıttaki ejder motifi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Heikel Kül Tigin yazılı taşındaki ejderleri "pek iptidâ" diye tavsif etmişti (Esin, 1972: 48).

E. A. Nowgorodowa'nın *Alte Kunst der Mongolei* isimli eserinde yayımladığı ve konu ile ilgilenen birçok yerli ve yabancı bilim insanının eserlerinde kullanmasıyla popüler hâle gelen çizimde (reconstruction) Köl Tigin anıtının tepe kısmında yer alan süsleme hem *kurttan süt emen çocuk* hem de *antitetik ejder motifi* hakkında herhangi bir fikir vermemiştir.

³ http://en.wikipedia.org/wiki/Qianling_Mausoleum.

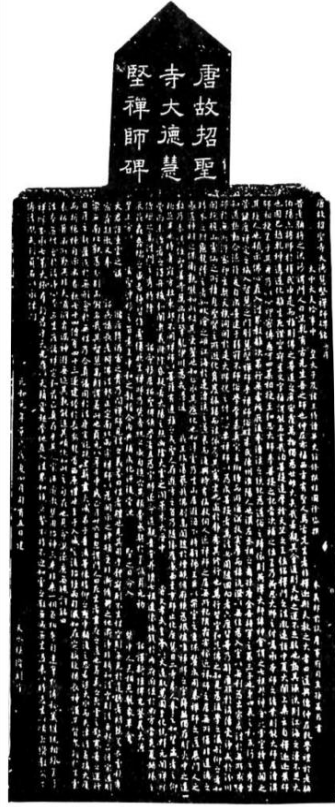
Köl Tigin Barkını/Külliyesini tasvir eden çizim (Yaşar ÇORUHLU)

Ayrıca Nowgorodowa'nın eserindeki çizimde yer alan binanın mimari üslubu Y. Çoruhlu'nun *Erken Devir Türk Sanatı* adlı eserinde bu konu hakkında verdiği bilgileri hatırlatmıştır:

“Göktürk mezar külliyeleri (bazı yerlerde tapınak olarak adlandırılıyor) belki Çin'e paralel olarak yeni bir mimari anlayışın geliştiğini gösteriyor” (Çoruhlu, 2007: 162).

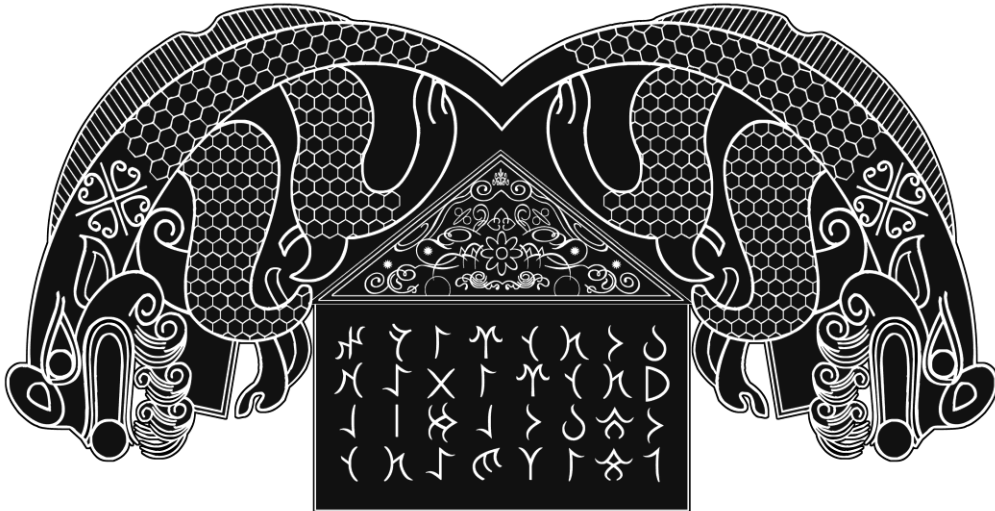
Günümüzde Çin'deki tarihî yazılı anıtların bazılarının pagoda⁴ yazıtı (pagoda-inscription) veya pagoda anıtı (pagoda stele) adıyla anıldığı tespit edilmiştir. Tang Hanedanlığı dönemine tarihlenen, tasarım olarak Höşöö Tsaidam (Köl Tigin ve Bilge Kağan) anıtları üslubunda bir yazıt olan *Usta Hui-jian pagoda yazıtı* (pagoda-inscription) ismiyle anılmıştır (Yun-hua, 1994: 119). Köl Tigin barkında/külliyesinde Tang sanatçılarının çalışmasının yanı sıra, I. Kök Türk Kağanlığı döneminde yaşamış Taspar Kağan'ın pagoda inşa ettirmesi (Liu Mau-Tsai, 2006: 65; Taşağıl, 2012: 28; Baykuzu, 2007: 194) ve Bilge Kağan'ın Budist tapınaklar yaptırma isteği (Taşağıl, 2012: 345) ikonografik açıdan Nowgorodowa'daki **rekonstrüksiyon tasarımının** çizilmesinde kaynak olabileceği düşüncesini akıllara getirmiştir.

⁴ Budist tapınağı (Ching, 1995: 253).

Ch'an Master Hui-jian pagoda yazıtı (Jan Yun-hua, 1994:118).

Tepe kısmı ejder motifi ile süslenmiş, Köl Tigin ve Bilge Kağan Anıtları gibi bir yüzü Çince karakterler ile yazılmış Ötüken Uygur Dönemi anıtlarından Karabalgasun I yazıtının süslemeleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Karabalgasun yazıtının antitetik ejder motifli tepe kısmının tasarımı (Çizim: Levent ALYAP)

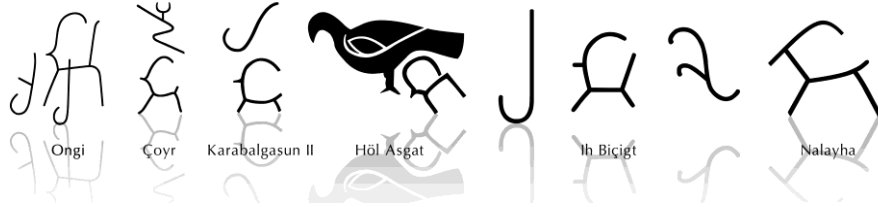
*Çin'de Ming ve ve Qing Hanedanlığı dönemine ait tepe kısmı ejder motifıyla süslenmiş anıtlar
(Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ arşivi)*

Köl Tigin Anıtının tepe kısmını kaplayan antitetik ejder motifinin doğu yüzünde yer alan bölümünün altında dağ keçisi (teke) motifi vardır. Alyılmaz, dağ keçisinin Kök Türkler ve Kök Türk Kağanları için simge/damga olarak seçilmesi konusuna şu şekilde yer vermiştir:

... Tekeler, yüksek dağlarda (Gök Tanrı'ya yakın mekânlarda) yaşadıklarından birçok Türk boyu tarafından kutsal sayılmış; **Tanrı'nın elçisi, habercisi** olarak kabul edilip **kök (kök teke, kök erkek, kök eçki, kök çebiç, kök koşot...)** sıfatıyla anılmışlardır. Dağ keçisinin / tekenin yaşayışıyla kendi yaşayışları arasında bağ kuran ve kendilerini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak gören Türk kağanları da dağ keçisini / tekeyi bu sebeple kendilerine damga olarak seçmişlerdir (Alyılmaz, 2005: 17).

Kazak Türkolog Sartkocaulı Karcaubay, tekeyi Köl Tigin'in mensubu olduğu Kök Türklerin A-shih-na Boyu'nun totemi olarak dikkatlere sunmuştur (Karcaubay, 2002: 167). Y. Çoruhlu'nun *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi* isimli eserinde Ejderin Kök Türklerin A-shih-na Boyu'nun ongunlarından biri olduğunu kaydetmiş olması (Çoruhlu, 1995: 51) Köl Tigin

anıtındaki bu süslemelerin belki de A-shih-na Boyu'nun sanatsal ve sembolik olarak yansıması olduğu şeklinde ifade edilebilir. Dağ keçisi / teke basitleştirilerek / stilize edilerek (pictogram) yüzeye oyulmuştur. Dağ keçisi motifi farklı piktogram varyantlarla Moğolistan coğrafyasında anıtsal ve anıtsal özelliği olmayan birçok yazıtı süslemiştir (Alyılmaz, 2005: 17).

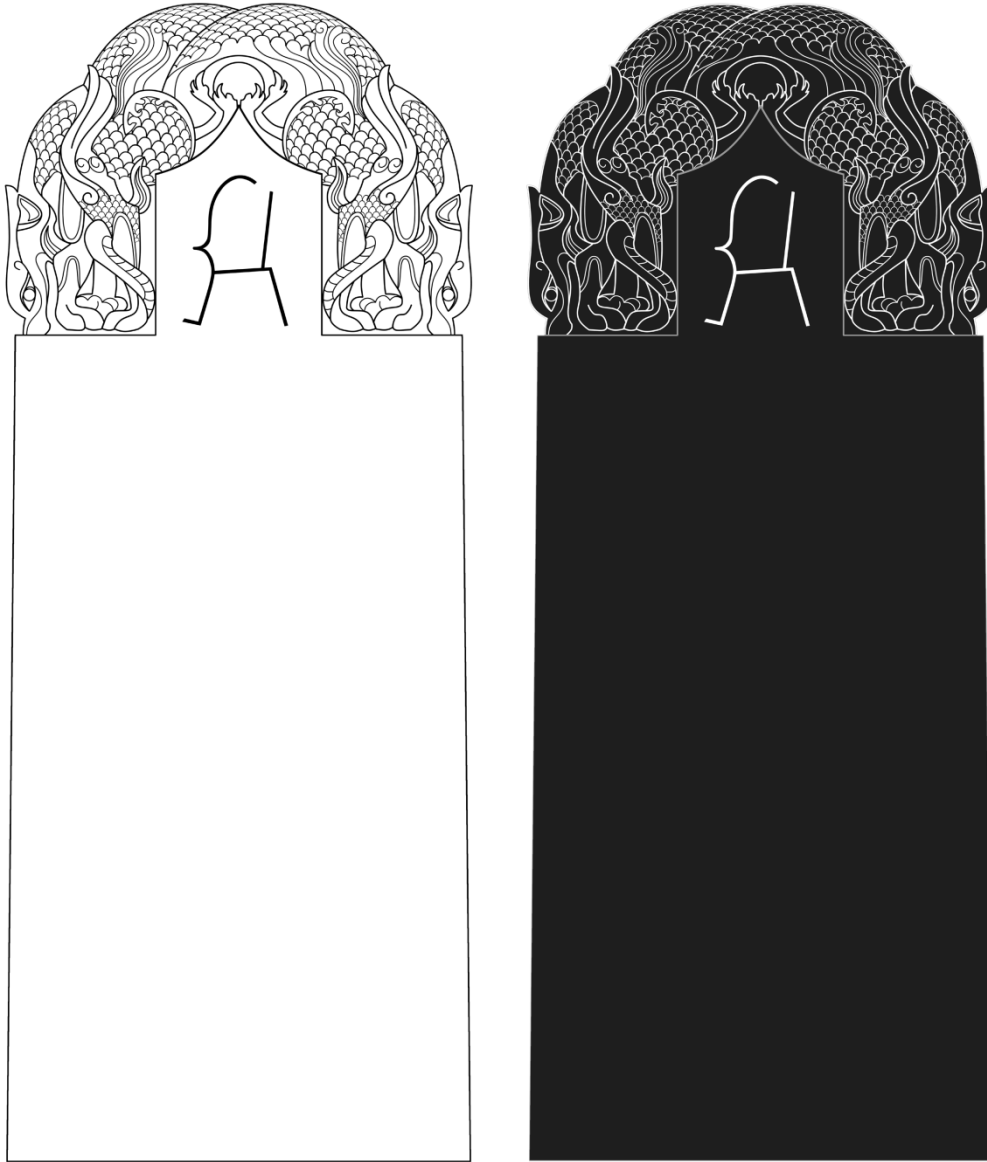
Moğolistan coğrafyasındaki eski Türk yazıtlarından bazılarını süsleyen dağ keçisi / teke damgaları

(Çizim: Levent ALYAP)

Köl Tigin Anıtının tepe kısmındaki kabartma (relief), başta Tang Hanedanlığı olmak üzere Qing ve Ming Hanedanlıklarına ait benzer anıtlar incelendikten sonra Köl Tigin Anıtının tepelik kısmıyla karşılaştırılarak ve bu anıtlar arasında eklektik bir üslup benimsenerek dağ keçisi motifiyle birlikte Adobe Illustrator⁵ yazılımıyla çizimi gerçekleştirilerek incelemeye sunulmuştur.⁶

⁵ Adobe Illustartor çizim yazılımları arasında en mükemmel sonuçlar veren grafik yazılımlarından birisidir. Illustrator, Adobe Photoshop yazılımı gibi piksel tabanlı olmayıp vektörel tabanlı bir yazılımdır. SVG (Scalable Vector Graphics), EPS (Encapsulated PostScript) ve günümüzde çok yaygın olarak kullanılan Taşınabilir Belge Biçimi PDF (Portable Document Format) dosya formatlarını oluşturabilme yeteneğine sahiptir. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi'nin birçok görselinin oluşturulmasında tercih edilen programlar arasında yer almaktadır.

⁶ Çin ziyaretlerinde kendi objektifine yansıttığı zengin fotoğraf arşivini açıp tasarımlarıma sınırsız destek veren ve değerli vakitlerini ayıran Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz Hocam'a teşekkürü bir borç bilirim.

Köl Tigin anıtının doğu yüzünün Kök Türkçe yazıları yerleştirilmemiş pozitif ve negatif tasarımı.

(Çizim: Levent ALYAP)

2. Hattat (Kaligrafist) olarak Çağ Seğün

Bilindiği gibi Köl Tigin anıtı II. Kök Türk Kağanı Bilge Kağan ve Köl Tigin ile aynı yaşlarda olan Tang Hanedanlığı'nın 10. İmparatoru Hsuan-Tsung (唐玄宗) 卽 李隆基 / Tabgaç Kağan / 685-762) tarafından inşa ettirilmiştir. Köl Tigin anıtının batı yüzü Hsuan-Tsung'un gönderdiği üstün yetenekli sanatçılar tarafından süslenmiş ve yazılmıştır. Sanatçıları Çin'den anıtın inşa edileceği yere Toygun / Tuygun Elteber adındaki elçi getirmiştir (Gömeç, 2004; Şirin User, 2010: 140). Köl Tigin'in ölümü ve anısı için inşa edilecek olan barkın/külliyenin yapım sürecinde geçen olaylarda imparatorun taziyelerini bildirmek ve

gönderdiği hediyeleri Kök Türklere vermek için gönderilen İşiyi Likeñ, Çağ Señün ve Tang Hanedanlığı'ndan gelen altı sanatçıdan bahsedilmiştir (Liu Mau-Tsai, 2006: 317). Bu sanatçıların isimleri belirtilmemiştir. İmparatorun yeğeni olan Çağ Señün'ün mimarlık, mühendislik, süsleme sanatı, mezar taşı ustalığı ve hattatlık gibi alanlarda üstün meziyetlere sahip olan bir sanatçı olduğu Köl Tigin Anıtında geçen bir cümleden anlaşılmıştır (Alyılmaz, 2005: 14):

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚

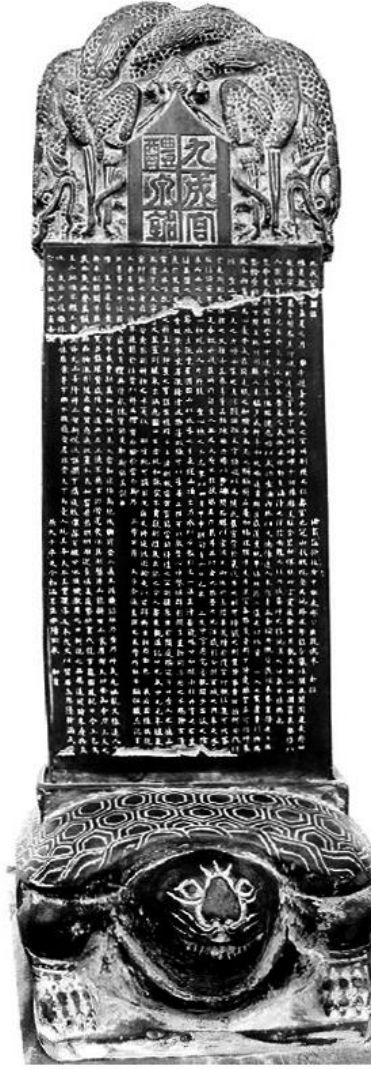
: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰔𐰚

bark : itgüçi : bediz : yaratıgma : bitig taş : itgüçi : tabgaç : kagan :
çıkanı : çağ sengün : kelti: Türbe yapımcısı, süsleme sanatçısı, mezar taşı ustası
 / yazıcısı (olarak) Çin İmparatorunun yeğeni General Çağ geldi KT K 13
 (Alyılmaz, 2005: 14).

Çin kaynaklarında Çağ Señün'ün Kuş Muhafız Alayı Generali (Kin-wu Tsiang-kün) olduğu yazılmıştır (Thomsen, 1935: 95; Liu Mau-Tsai, 2006: 250, 317). Kök Türk tarihine Sinoloji bilimiyle destek veren bilim insanlarının eserlerinde bu generalin sanatçı kimliği hakkında bilgi olmaması, Çin kaynaklarında Çağ Señün'ün bu özelliği hakkında bir bilginin kayıtlı olmadığı şeklinde ifade edilebilir. A. Taşağıl, Çin kaynaklarından hareketle Çağ Señün'ün Köl Tigin'in cenaze törenine katılmak ve kurban sunmak için gönderildiğini belirtmiştir (Taşağıl, 2010: 777; Taşağıl, 2012: 352).

3. Tang Hanedanlığının Ünlü Anıt Hattatları:

Köl Tigin Anıtının yazıcısı ve sanatçısı olan Çağ Señün'ün mensubu olduğu Tang Hanedanlığı döneminde yazı sanatı değişim ve gelişim göstermiş (Tingyou, 2003: 101) ve birçok hattat yetişmiştir. Hanedanlığının erken döneminde dört büyük hattatın olduğu bilinmektedir (Tingyou, 2003: 101): **Ouyang Xun** (歐陽/557-641), **Yu Shinan** (虞世南/558-638), **Chu Suiliang** (褚遂良/597-658) ve **Xue Ji** (薛稷/649-713). Burada bizi ilgilendiren hanedanlık zamanında yetişen hattatların "**anıt yazıcısı**" olanlarıdır. Tang hanedanlığının erken döneminin dört büyük hattatından biri olarak kabul edilen **Ouyang Xun** aynı zamanda anıt (stele) yazıcısıdır. Huadusi bei anıtı, Wen Yanbo bei anıtı, Huangfu Dan bei anıtı ve Jiucheng Sarayında bulunan 632 yılında inşa edilen anıt (Jiuchenggong liquan ming) kaligrafilerini çalıştığı eserlerdir (Kean Yau, 2009: I). Eser bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin Shaanxi eyaletinin Baoji şehrinin Linyou ilçesinde bulunmaktadır.

Ouyang Xun'un yüzeyini yazdığı Jiucheng Sarayı'ndaki anıt

Yan Zhenqing (顏真卿/709-785) de hanedanlığın anıt yazan hattatlarından birisidir. 752 tarihinde Tang İmparatoru Hsuan-Tsung için yazılan Duobao Pagoda Anıtı, Guojia Miao Anıtı ve Yan Qingli Anıtı en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Kaligrafide farklı bir anlayış tarzı geliştiren Tang Hanedanlığı döneminin anıt hattatlarına Xu Hao (703-782), Sun Cangqi (?-?), Dao Fan (?-?) ve Liang Shenqing (?-?) örnek sanatçılar olarak verilebilir.⁷ Zhang Xu (張旭/?-?), Huai Su (懷素/737-799) ve Liu Gongquan (柳公权/778-865) dönemin önemli hattatlarındandır.

⁷ <http://www.ctmuseum.org/>

Çin kaligrafisinin gelişim profilini gösteren bir tabloda Köl Tigin Anıtı, Tang Hanedanlığı Dönemi kaligrafi sanatına örnek olarak gösterilmiştir.⁸ Köl Tigin Anıtında ismi geçen Çang Seşün (General Çang)'ün Çin kaynaklarında yer almayan hattatlık yeteneğinin sadece Kök Türk kaynaklarında yer aldığı ifade edilebilir.

4. Köl Tigin Anıtının Batı Yüzünün Tasarımı:

Köl Tigin anıtının tepelik kısmını kaplayan antitetik ejder motifinin batı yüzünde yer alan bölümünün altında altı Çince karakter yer almaktadır. Âdeta bir kopyası olan Bilge Kağan Anıtında böyle bir tasarıma yer verilmemiş yüzey Kök Türk harfli manzum bir metinle doldurulmuştur.⁹

Köl Tigin anıtının batı kısmının üst kısmında yer alan Çince karakterler (Çizim: Levent ALYAP)

Batı yüzü, anıtın en dekoratif bölümüdür denilebilir. Çince metnin yer aldığı geniş yüzeyin etrafı bitkisel motiflerle süslenmiştir. Cengiz Alyılmaz Köl Tigin anıtının batı yüzündeki süslemelerin günümüzdeki görünümünü şöyle ifade etmiştir:

“Yazıtın Çince metninin ustaca yazıldığı batı yüzünde, ayrıca kenar süslemeleri mevcuttur. Fakat bu süslemelerin sol taraftakileri (kazınmak suretiyle) önemli ölçüde tahrip edilmiştir” (Alyılmaz, 2005: 63).

⁸ http://www.lcsd.gov.hk/ce/Museum/Arts/documents/10284/10567/calligraphy_chi.pdf.

⁹ Bilge Kağan Anıtının batı yüzünün görüntüsü için bk. (Radlov, 1892: XXI; Alyılmaz, 2005: 143).

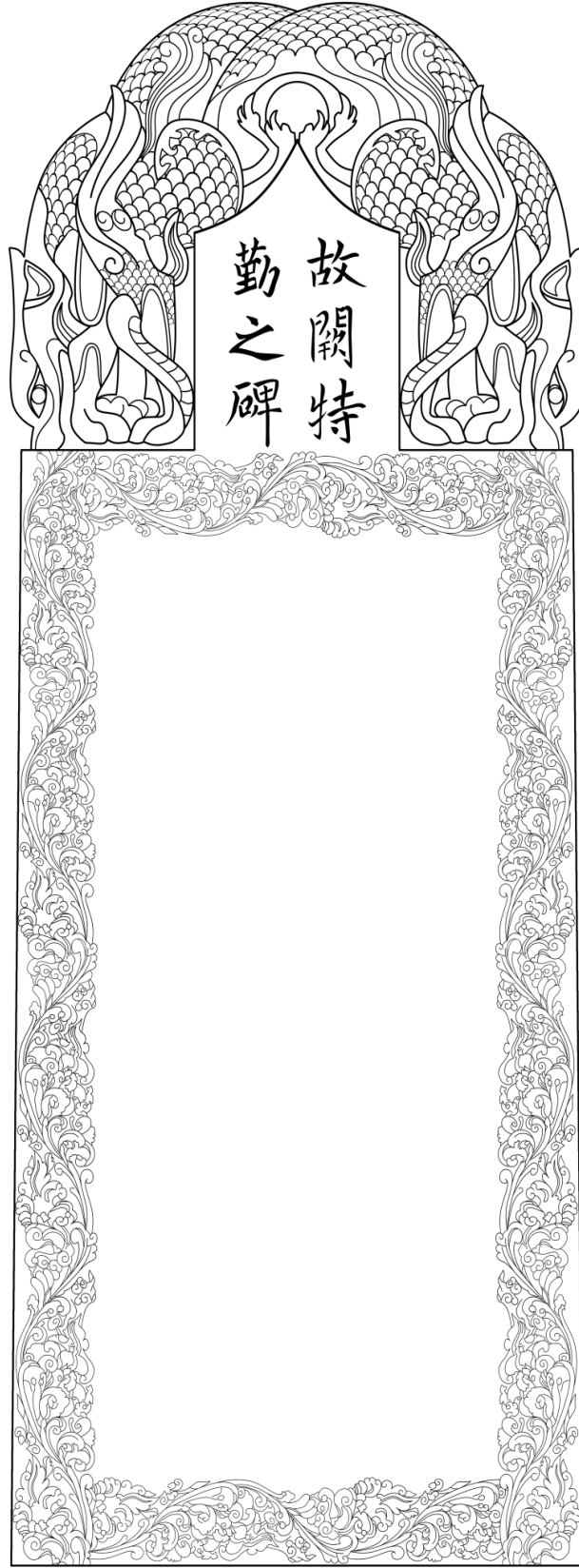
Anıtın sağ alt köşesinde yer alan bitki motifleri günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmiştir.¹⁰ Köl Tigin Anıtının batı kısmının sağ alt köşesinde yer alan bitkisel motifler Adobe Illustrator yazılımı yardımıyla çizilmiş ve incelemeye sunulmuştur:

Köl Tigin Anıtının batı yüzünün sağ alt köşesinde yer alan bitkisel motifler (Çizim: Levent ALYAP)

Günümüze kadar tahrip olmadan gelmiş bu bitkisel motifler esas alınarak bağlantı noktaları tespit edilmeye çalışılmış ve anıtın kenar yüzeylerini süsleyecek şekilde Adobe Illustrator yazılımıyla çizilmiş ve incelemeye sunulmuştur.

¹⁰ Günümüze bozulmadan, tahrip olmadan ulaşan bitkisel motiflerin detaylı fotoğrafları için *bk.* (Sertkaya, Alyılmaz, Battulga, 2001: 62-63; Alyılmaz, 2005: 63).

Köl Tigin anıtının batı yüzünün tasarımı (Çizim: Levent ALYAP)

5. Köl Tigin Anıtının Batı Yüzüne Yazılan Çince Metnin Tasarımı:

Köl Tigin Anıtının batı yüzünün tasarımı oluşturulurken yüzeye oyulan Çince yazıların hangi kaligrafik üslupta (style) işlendiği araştırılmış ve Çin kaligrafi üsluplarının incelenmesi tasarımın oluşturulmasına katkı sağlamıştır.¹¹ Çin Tarihinde Xin Hanedanlığı'ndan (MÖ 2000-1700) başlayarak çeşitli kaligrafik üsluplar meydana gelmiştir. Bu üsluplar Ancient Script, Seal Script, Clerical Script, Standart (Regular) Script, Runnig Script, Cursive Script isimleriyle adlandırılmıştır. **Hong Kong Sanat Müzesinin Çin Kaligrafisinin Gelişimi** (*The Development of Chinese Calligraphy*) başlığıyla sunduğu çalışmada Köl Tigin Anıtındaki Çince metnin **Clerical Script** üslubuyla yazıldığı kaydedilmiştir.¹² Clerical Script aynı zamanda Official (Resmî) Script ismiyle de anılmaktadır. Qin Hanedanlığı (MÖ 221-206) zamanında başlayan bu üslup Han Hanedanlığı (MÖ 206 - MS 220) zamanında gelişmiştir.¹³

Köl Tigin Anıtının batı yüzüne yazılan Çince metni **PmingLiU** (Regular) fontunu kullanarak ele alan (Yalınkılıç, 2013: 79-85)'de geçen bir kelime¹⁴ **Clerical Script** formatında tasarlanmış **LiSu** fontuyla dizilmiş ve incelemeye sunulmuştur:

故闕特勤碑

PmingLiU Fontu

故闕特勤碑

LiSu Fontu

Köl Tigin Anıtının batı yüzüne ait tasarımın tamamı oluşturulurken Soci t  Finno-Ougrienne yayımı *Inscriptions de l'Orkhon* (1892), V. V. Radlov'un *Atlas Drevnostey Mongolii* (1892) ve C. Alyılmaz'ın *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* (2005) adlı eserlerdeki

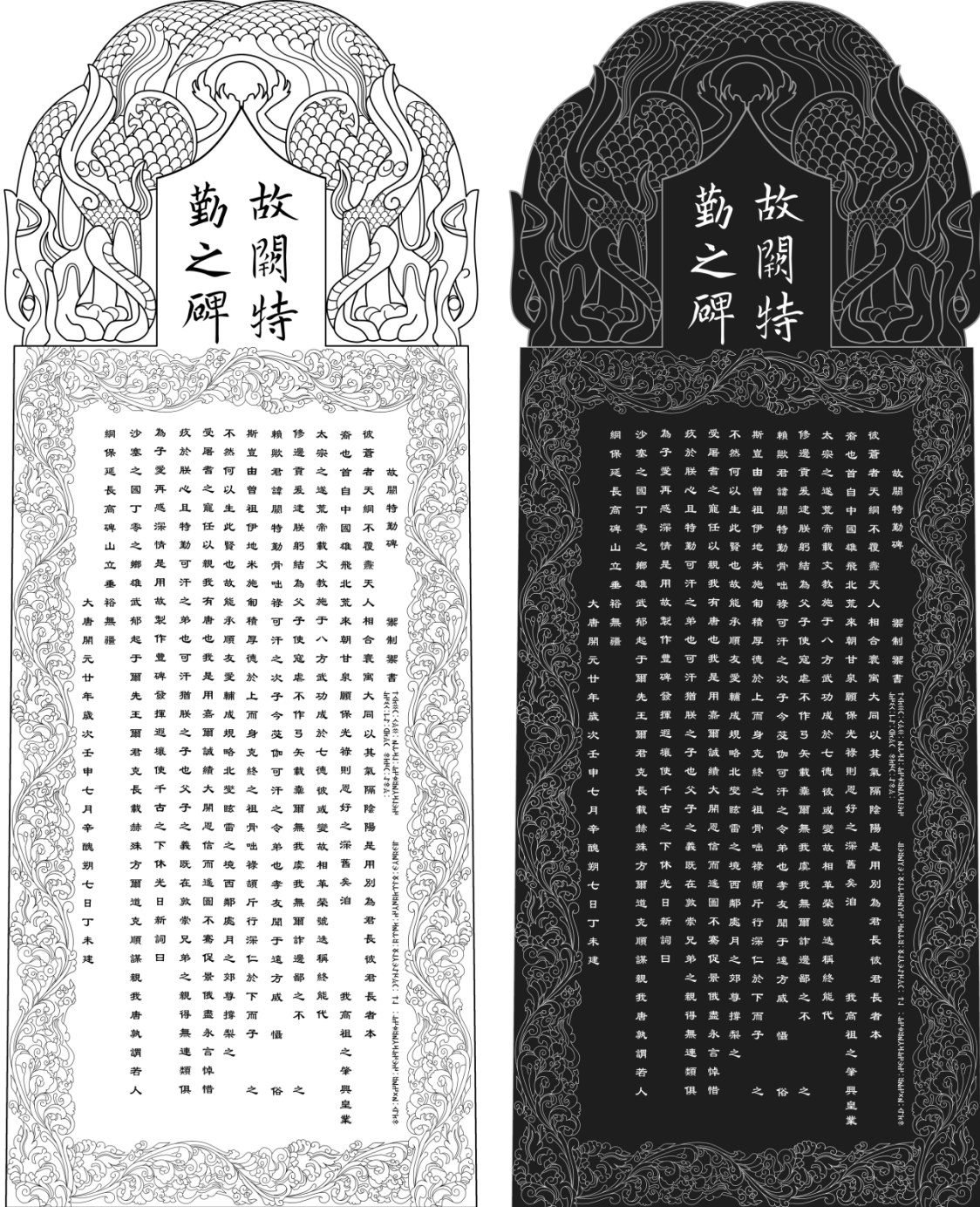
¹¹ Columbia-Missouri Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü  ğretim  yelerinden Lampo Leong'un *History of Asian Art - Chinese Calligraphy* isimli kronolojik çalışması incelemenin esas kaynağını oluşturmuştur.

¹² http://www.lcsd.gov.hk/ce/Museum/Arts/documents/10284/10567/calligraphy_eng.pdf

¹³ https://www.britishmuseum.org/PDF/Chinese_seals.pdf

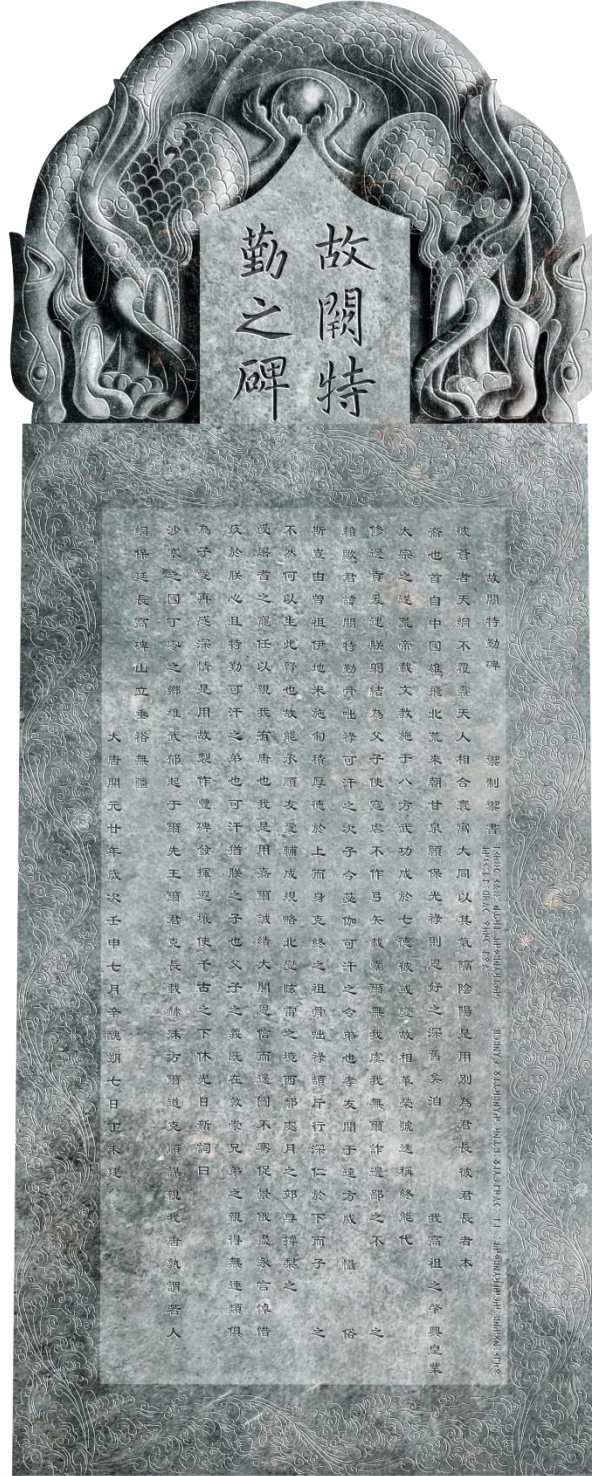
¹⁴ 故闕特勤碑 Merhum K l Tigin Yazıtı (Yalınkılıç, 2013: 81).

fotoğraflar incelenmiştir. Çince yüze metni yerleştirmede T. Yalınkılıç (Yalınkılıç, 2013: 79-85) metninden yararlanılmıştır. Kaligrafik özelliği benzer bir şekilde yansıtabilmek için LiSu fontu tercih edilmiştir. Adobe Illustrator yazılımı kullanılarak çizim gerçekleştirilmiş ve incelemeye sunulmuştur:

Köl Tigin anıtının batı yüzünün pozitif ve negatif tasarımı (Çizim: Levent ALYAP)

Cengiz Alyılmaz, Köl Tigin Anıtının batı yüzü için yapılan tasarımını başarılı bulmuş bu çalışmanın aynı zamanda Adobe Photoshop yazılımıyla çalışılması konusunda daha farklı sonuçlar çıkabileceğini ifade etmiştir. Köl Tigin Anıtının batı yüzünün tasarımı Adobe Photoshop yazılımıyla çalışılmış ve dikkatlere sunulmuştur:

Köl Tigin anıtının batı yüzünün renkli tasarımı (İllüstrasyon: Levent ALYAP)

Kaynaklar:

- ALYILMAZ, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2007). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2010). 2010 Yılı İtibarıyla Höşöö Tsaıdam Bölgesi ve Orhun Vadisi. *Dil Araştırmaları*, 7, 9-59.
- ALYILMAZ, C. (2013). Karı Çor Tigin Yazıtı, *Uluslararası TEKE (Türkçe, Edebiyat, Kültür ve Eğitim) Dergisi*, <http://www.tekedergisi.com>, 2/2, 1-61.
- AYDIN, E. (2012). *Orhon Yazıtları*. Konya.
- BAYKUZU, T. D. (2007). V. Yüzyılda Hunlar ve Budizm. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 193-214.
- CHING, D. K. F. (1995). *A Visual Dictionary of Architecture*. USA.
- ÇORUHLU, Y. (1995). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul.
- ÇORUHLU, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*. İstanbul.
- EKREM, E. (2007). Gök Türk Hsieh-li Kağan'ın (318-630) Oğlu A-shih-na P'o-luo-men'in Mezar Kitabesi Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/4, 7-70.
- EKREM, E. (2010). General Çaça ve Gök Türk-Çin Ming-Sha Savaşı. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 333-339.
- ESİN, E. (1972). Ötüken İllerinde M. S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Âbidelerinde San'atkâr Adları. *Türk Kültürü El Kitabı, Cilt II, Kısım I a*, İstanbul.
- GÖMEÇ, S. (2004). Türk Kültürü Açısından Önemli Bir Buluş. *Yüce Erek*, 6/33.
- JISL, L. (1963). Kül-Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları. *Bellekten*, XXVII, 387-410.
- KARJUBAY, S. (2002). *Ob'edinenniy Kaganat Tyurkov*. Astana.
- KEAN YAU, L. (2009). *A formal Analysis of the Regular Scripts by the Calligrapher Ouyang Xun (557-641) 歐陽詢 (557-641) 楷書形體研究*. Hong Kong.
- MAU-TSAİ, L. (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. İstanbul.
- MORI, M. (1978). Kuzey Asya'daki Bozkır Devletlerinin Teşkilatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 73-86.
- RADLOV, V. V. (1892-1899). *Atlas Drevnostey Mongolii I-IV*. St.-Pétersbourg.
- ŞİRİN USER, H. (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya.
- TAŞAĞIL, A. (2010). Çin Kaynaklarına Göre Köl Tigin Yazıtının Dikilişi Hakkında Bir Değerlendirme. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 2010, 775-784. Ankara.
- TAŞAĞIL, A. (2012). *Göktürkler I-II-III*. Ankara.
- THOMSEN, V. (1935). Moğolistandaki Türkçe Kitabeler. *Türkiyat Mecmuası*, III, 81-118.
- TINGYOU, C. (2003). *Chinese Calligraphy*. Beijing.
- TRJJARSKI, E. (2012). *Türkler ve Ölüm*. İstanbul.

YALINKILIÇ, T. (2013). Kül Tigin Yazıtının Çince Metni ve Tercümesi. *Uluslararası TEKE (Türkçe, Edebiyat, Kültür ve Eğitim) Dergisi*, <http://www.tekedergisi.com>, 2/2, 79-85.

YUN-HUA, J. (1994). 《唐故招聖寺大德慧堅禪師碑》考, A Study And Transcription of the Pagoda-Inscription of Ch'an Master Hui-jian of Tang Dynasty, *Chung-Hwa Buddhist Journal*, No. 07, 97-120.

http://en.wikipedia.org/wiki/Qianling_Mausoleum

<http://www.ctmuseum.org/>

http://www.lcsd.gov.hk/ce/Museum/Arts/documents/10284/10567/calligraphy_chi.pdf

<http://web.missouri.edu/~leongl/Courses/BrushPaintCalligraphy/CalligraphyHistory.pdf>

https://www.britishmuseum.org/PDF/Chinese_seals.pdf